

Сполучених Штатів. Зб. Бжезінський зазначав, що "Китай має розглядати Америку як свого природного союзника. На відміну від Японії чи Росії, Америка ніколи не мала територіальних замірів щодо Китаю і, на відміну від Великої Британії, вона ніколи не принижувала Китай" [1, с. 245]. Автор "Великої шахівниці" підкреслював, що Сполучені Штати мають з повагою ставитися до Китаю й активно допомагати останньому інтегруватися до світової системи, визнавши в майбутньому китайську сферу впливу у Східній Азії з метою створення міцної "євразійської структури геополітичного примирення" [1, с. 244 – 245]. З. Бжезінський, незважаючи на критику антиамериканізму китайського керівництва, наголошував, що лише американсько-китайське стратегічне партнерство здатне забезпечити стабільність в Євразії [1, с. 202 – 206]. Зазначаючи, що існує деяка ймовірність створення китайсько-російського чи китайсько-ірансько-російського союзу, спрямованого проти американської гегемонії в світі, відомий політолог наголошував на малоймовірності такого розвитку подій, підкреслюючи, що і Росія, і Китай потребують економічного й науково-технічного співробітництва з США [1, с. 72 – 73, 202]. Нарешті необхідно наголосити, що, на нашу думку, політика клінтонівського Білого дому щодо КНР ґрунтувалась насамперед на ідеях зрозумілих і близьких конструктивістам. Останнє, однак, не дає підстав відкидати те, що у рішеннях, які мали не публічний характер, Б. Клінтон і його урядове оточення враховували "алармістські" застереження.

Таким чином, експурс в історію формування американських настанов щодо Китаю за доби діяльності адміністрацій Б. Клінтона (1993 – 2001) дозволяє зробити висновок, що найістотнішими ознаками цього процесу було прагнення підпорядкувати "китайську політику" глобальним інтересам США в пост-біполярному світі, а, з іншого боку, використати КНР у "міжфракційній" боротьбі в середовищі політикоформуючої еліти. Наявні сьогодні у нас джерела дозволяють зробити висновок про те, що поділ на "конструктивістів" й "алармістів" мав серед експертів досить виразний характер, проте, отождолення цих напрямків з котроюсь з основних політичних партій було б невинуватим. Дві аналітичних школи по різному дивились на Китай через те, що їх представники по різному сприймали можливість США запобігти загрозам з боку Пекіну, а також через відмінності у баченні глобальної ролі Америки. Натомість дослідники мають зацікавитись порівняльним аналізом не лише двох аналітичних шкіл, але і двох американських урядових стратегій щодо КНР: стратегії "всеохоплюючого залучення", яка реалізовувалась за часів президентства Б. Клінтона й стратегії "стримування через інтегра-

цію" ("стримування через залучення"), яка реалізовувалась адміністраціями Дж. В. Буша з метою виявлення найбільш оптимальної стратегії побудови американсько-китайських відносин в майбутньому.

1. Бжезінський З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 256 с. 2. Бжезінський З. Ещё один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / З. Бжезінський; пер. с англ. Ю. В. Фирсов. – М.: Международные отношения, 2007. – 237 с. 3. Богатуров, А. Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после второй мировой войны (1945 – 1995) / Институт США и Канады РАН. – М.: Конверт. – МОНФ, 1997. – 352 с. 4. Клинтон У. Дж. Моя жизнь / Пер. с англ. – М.: Алипина Бизнес Букс, 2005. – 1088 с. 5. Обеспечение безопасности в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Интервью с К. Кемпбеллом, заместителем помощника министра обороны по вопросам безопасности Азиатско-Тихоокеанского региона [Электронный ресурс] // Электронный журнал Информационного агентства США. – Т. 3, № 1. – январь 1998 г. – Режим доступа: <http://www.usinfo.state.gov/journals/itps/0198/ijpr/ijpr0198.htm>. – Загл. с экрана. 6. Таран М. А. Вплив демократизації на Тайвані на зовнішню політику США в Східній Азії в 1990-і рр. – К.: Т-во "Знання України", 2002. – 40 с. 7. Шевчук О. В. Китай між США та Росією: геостратегічні відносини: Монографія. – Миколаїв: ТОВ "Фірма "Ліон", 2008. – 448 с. 8. Cohen A. Promoting Security, Prosperity and Freedom. – Issues 2002 [Electronic source] // A. Cohen. – Access mode: www.heritage.org. – Title from a screen. 9. Copper J. Words across the Taiwan Strait: A Critique of Beijing's White Paper on China's Reunification. – Lanham: University Press of America, 1995. – 138 p. 10. Frost F. The United States and China: Containment or Engagement? [Electronic source] // F. Frost. – Access mode: www.afp.gov.au/library/pubs/cib/1996-97/97cib5.htm. – Title from a screen. 11. Garver, John W. China and Iran: Ancient Partners in a Post-imperial World. – Washington: University of Washington Press, 2006. – 401 p. 12. Goodby J. Disarmament and Security Issues in the Asia-Pacific Region. United Nations Department for Disarmament Affairs. – N.-Y.: United Nations, 1992. – 76 p. 13. Kraemer, Sven F. (Former Director of Arms Control, National Security Council Staff, 1981 – 1987). Hearings before the Foreign Relations Committee of the United States Senate. June 6, 1996 [Electronic source] // Sven F. Kraemer. – Access mode: http://www.fas.org/spp/starwars/congress/1996_h/s960606b.htm. – Title from a screen. 14. Lampton, David M. Same Bed, Different Dreams: Managing U. S. – China Relations, 1989 – 2000. – Los Angeles: University of California Press, 2001. – 497 p. 15. Lilley, James, Lilley, Jeffrey. China Hands: Nine Decades of Adventure, Espionage, and Diplomacy in Asia. – N.-Y.: Public Affairs Books, 2004. – XIII, 417 p. 16. Meisner, Maurice J. The Deng Xiaoping era: an Inquiry into the Fate of Chinese Socialism, 1978–1994. – N. Y.: Hill and Wang, 1996. – 544 p. 17. Menges, Constantine C. China. The Gathering Threat. – Nashville, Tennessee: Nelson Current, 2005. – 553 p. 18. Moore, Frank W. China's Military Capabilities. // Frank W. Moore. – Access mode: <http://www.comw.org/cmp/index.html>. – Title from a screen. 19. Priorities for the President / Ed. by Stuart M. Butler and Kim R. Holmes. – Wash., D. C.: The Heritage Foundation, 2001. – 363 p. 20. Sinha, Radha. Sino-American Relations: Mutual Paranoia. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 464 p. 21. Taiwan Relations Act. 1979 [Electronic source] // Official Website of the American Institute of Taiwan. – Access mode: http://www.ait.org.tw/en/about_ait/tra/. – Title from a screen. 22. The Roles of the United States, Russia and China in the New World Order / Ed. by Hafeez Malic. – N.-Y.: St. Martin's Press, 1997. – 333 p. 23. Waldron, Arthur N. Testimony on Security Challenges: China. Hearing before the National Security Committee of the United States House of Representatives. March 20, 1996 [Electronic source] // Arthur N. Waldron. – Access mode: http://www.fas.org/spp/starwars/congress/1996_h/wald0320.htm. – Title from a screen.

Надійшла до редколегії 17.02.10

А. Хомутенко, історик II категорії, що проводить НТР

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ Б. ГРІНЧЕНКА НАПРИКІНЦІ 80-х РОКІВ ХІХ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядаються політичні позиції Бориса Дмитровича Грінченка кінця 80-х років ХІХ ст. – початок ХХ століття; його участь в організації і діяльності Української радикальної партії; вплив Б.Грінченка на літературну боротьбу в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ століття).

The author of the article gives a full coverage of political positions of B.Grinenko in the end of the 80-s years of the XIX-th century – the beginning of the XX-th century; his participating in organization and activity of Ukrainian radical party; Grinenko's impact in the literary struggle in Ukraine (the end of the XIX-th – the beginning of the XX-th century).

Як не прикро це констатувати, але на даний час майже всі дослідники розглядали Бориса Грінченка лише з точки зору його літературної діяльності. Однак є цілий ряд дослідників які досліджували і досліджують Б.Грінченка як видатного діяча української політики та

культури, це зокрема С.Єфремов, Л.Бурчак, М.Плевако, С.Рудниченко, П.Стеблинський, М.Чернявський, О. Сахно, а що стосується сучасних досліджень, то виключне місце займають дослідження А.Г. Погрібного, Л.Козар та інші.

Доречно згадати про роки найбільшніх шукань Бориса Грінченка і обстоюванні ним наприкінці 80-х – на початку 90-х років позиції, що наближалися до настанов партії народовців, а іноді й були тотожні з ними. Деякий час письменник був переконаний у необхідності "підсилювати" цю партію і, як бачимо з народовської преси, "підсилював" її виступами, ідейне звучання яких імпонувало лідерам народовців. З тієї ж преси, яка була джерелом інформації Б.Грінченка в галицьких справах, літератор вичитував "анафеми" на ненависних народовцям радикалів мовляв, це люди виключно "зарозумілі, нетолерантні, агресивні", такі, що "маловажать національне питань", "маловажать патріотичні чувства", "руководяться ... космополітичними засадами" [29, С.58]. Певно не без впливу подібної інформації у одному з листів до Д.Ткаченка (1 квітня 1892 р.) Б.Грінченко відгукується про "найзавзятішого угодовця з народовців" [26, С. 7] – О. Барвінського – як про "одного з найкращих галицьких патріотів" [11]. Водночас у окремих його виступах початку 90-х років трапляються поодинокі упереджені висловлювання про радикалів, хоч, слід відзначити, письменник не поспішав повністю довіряти галицькій пресі та своїм знайомим народовської орієнтації. "Я через лад мало знаю галицькі й буковинські обставини скаржився він у листі до І. Липи від 22 січня 1893 р. – Я можу тільки догадуватися" [9].

Розібратися в суті міжпартійної боротьби, яка точилася в Галичині, нелегко було й багатьом іншим сучасникам Б.Грінченка – М. Коцюбинському, А.Кримському. Навіть Леся Українка у листі до М. Драгоманова від 17 березня 1891 р. писала, що лише з приїздом до Галичини вона належно зрозуміла політичну орієнтацію народовської партії. За її словами, до цього "в Галичині ми не знали уступовішої партії над народовців, бо про нову партію радикальську дуже мало чували та просто думали, що вона складається з двох-трьох чоловік, та й годі, і що вона не має жодного впливу на народ" [23, С. 84]. У цьому ж листі Леся Українка прогнозувала: невдовзі "наші люди (звичайне, не всі, а хто більше тямущий) перенесуть свої симпатії на радикалів".

Для Б.Грінченка цей процес виявився нелегким, тим більше, що в ці роки він жив у далекому, глухому селі. Треба було немало болісних роздумів, доки письменник почав усвідомлювати, за словами І.Франка, "що твориться поза кулісами, на котрих намальовані всякі народні святощі" [32, С. 269].

Тут необхідно відзначити незаперечний факт: між народовцями-консерваторами та представниками передової частини українського суспільства, в першу чергу радикалами, велася за Б.Грінченка боротьба. І. Франко, М.Павлик, М.Драгоманов не були байдужими до помилки письменника, різко й безжалісно його критикували, допомагали зайняти правильні позиції. Це доводить, що навіть наприкінці 80-х – на початку 90-х років вони не схильні були вбачати у Б.Грінченкові свого ідейного супротивника, виділяли переважаючі демократичні тенденції в його діяльності. Про одне із завдань, яке поставили перед собою організатори радикальної партії, недвозначно писав М.Драгоманов у листі до М.Павлика від 3 травня 1893 р.: "Головно я радий, що з Чайч[енком], Хв[аньком] і Араб[ажинським] вправимось до російських вакацій. Йй-богу, коли після сього всього молоді українофіли не будуть з нами, – то ми не винуваті і можемо сміливо вмирати. Або ми не вміємо говорити, – або вони не вміють розуміти" [27, С. 213]. З листування І.Франка, М.Павлика і М. Драгоманова видно, що вони уважно спостерігали за діяльністю Б.Грінченка, відзначали найменші зміни в його переконаннях, радилися, яким способом можна на нього вплинути.

Винятково великий інтерес стосовно цього являє лист М.Павлика від 22 березня 1893 р. до А. Кримського, що його останній одразу ж по одержанню переслав Б. Грінченку. Найбільше зацікавлює у цьому документі "суд" над Б.Грінченком, вельми корисна для нього критика. "По-моєму, – писав М.Павлик, – Чайч[енко] феноменальний чоловік, та у нього дві хиби – те що гордився й сидить у глухих куті глухого царства, той не може винирнути зовсім на поверхню людського всесвітнього руху, звідки ясніше видно й нашу укр[аїнську] мізерію: націоналістичний смітник. Друга хиба у Чайч[енка], по-моєму, те, що, замість піти в глиб справ та концентруватися, він розкидається на всі боки і через те нічого добре не вистудіює й не викінчить. Нехай би він дав удесятеро менше творів, та ліпших – добрих. А він, це бачу, може зробити – в нього є дар божий. А головне діло: знати, знати й знати, про що береться писати" [30, С.73]. Тут же Павлик переконував: "Не розумію, чому би всім справжнім укр[аїнським] поступовцям не мучитися коло "Народа". Особисті антипатії на бік. Не думайте, що між нами їх нема, а проте – діло перше!" [30, С. 74]. Дошкульній критиці піддано у листі народовські "народні святощі", зокрема "політику "Правди" на Україні. Ще через місяць М.Павлик через посередність А. Кримського звернувся особисто до Б. Грінченка. У листі від 22 квітня 1893 р. він повідомив, що надсилає д. Чайченку "Народ" і "Хлібороб" і просив його "писати дещо бодай до "Хлібороба" – прозу, вірші, замітки про фактичний стан справ у Росії."

Певну роль у наближенні письменника до позиції радикальної партії відіграв й А.Кримський. Свого часу – це відзначив І.Франко, який, осуджуючи "ліберальні ідеї" Б. Грінченка, писав відомому сходознавцеві: "А кореспонденції його з Вами я дуже рад. Не знаю, з ким він кореспондує на Україні, але міркую тільки, що його кореспонденція з нашими галичанами не може нічого спричинитися до зросту і розвитку його таланту і його критичної думки. А Ви, може, трохи загірєте його своїм огнем" [32, С. 322].

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років А.Кримський, можливо, ще в більшій мірі, ніж Б.Грінченко, сам був ревним прихильником правлінської "святої народної корови", але згодом (за його словами, з лютого 1891 р.) [6], зокрема під впливом "живої течії" з листів Франка, зазнав такої ж еволюції, як трохи пізніше і Б.Грінченко. А.Кримський зізнався у листі до Б. Грінченка від 20-29 липня 1892 р.: "Я і не помічав тоді, що в ній (у народовській "Правді") слова "народ", "простий народ", "мужики" систематично замінюються словами: "наша ідея", "наша справа", "національність", "народність". "Неознаність, невиразність змісту часопису дозволяла мені вважати її за поступову" [6] У просторих листах до Б.Грінченка А.Кримський переконував його, що "Народ" – "найдемократичніший і найпоступовіший од усіх руських видань", що "й на полі національності він робить більше прислуги українству, ніж присяжні націоналісти" [22, С.91], що, на противагу радикалам, у таборі народовців панує "сервілізм, наймерзенніший клерикалізм", що це середовище породжує лише "національних Держиморд". "Нам однаковісенько, – писав А.Кримський, – який Держиморда замкне нас у кутузку і на якій мові скаже, що права людини не про нас написані" [22, С.67]. Прагнучи "розвіяти ті брехні", яким Грінченко вірив зі "слів гал[ицьких] народовців", А.Кримський надсилає Б. Грінченкові журнали "Народ" і "Хлібороб" (з 1892 р.), а також твори М. Драгоманова, І.Франка, М.Павлика, М.Тучапського. В одному з листів маючи на увазі цензуру А. Кримський писав: "...в Москві... на

галицькі присилки ... призри не мають: от мої знайомі й користуються із цього" [29, С.62].

У результаті наполегливих переконань, а головне – під впливом самого життя у суспільно-політичних поглядах Б.Грінченка відбувалися принципові зрушення. Був час, коли, пересвідчившись, що радикали аж ніяк не належать до реакціонерів-космополітів, письменник почав ставити народовську та радикальну партію поряд, виступивши у своєрідній ролі "примирювача". Він навіть написав, було, відозву з закликом боротися за "поєднання" обох партій на ґрунті "позитивної праці" для народу і розпочав збирати під нею підписи громадських діячів [29, С.62]. Проте невдовзі погляди літератора на радикальну партію зазнали подальшого критичного перегляду. Показовий щодо цього лист до І.Липи від 22 січня 1893 р., в якому він визнав, що коли що й робиться для визволення народу з його нещасливого становища, "так роблять його тепер найбільше галицькі радикали". "Я признаюсь, – продовжував Б.Грінченко, – що, під впливом народовської преси, я, хоч і завжди був прихильний до народних інтересів, про які клопочуться радикали, – на самих радикалів дивився трохи неймовірно. Я признаюсь в своїй помилці з радістю, бо це радість впевнитися, що маєш щирою приятеля там, де сподівався його не мати" [10]. У цьому ж листі Б.Грінченко стає на захист І.Франка, М.Павлика та М.Драгоманова, який народовці звинувачували в зрадництві та "опортунізмі": "Коли це "опортунізм", то у всякому разі такий, що робить користі не менше од "правовірства" багатьох народовців" [10].

Отже, визначаючи свою позицію в ставленні до галицьких партій, Б. Грінченко еволюціонував до симпатії таборів І.Франка, до "рішучої заяви радикальної програми політичної і соціальної" (М.Драгоманов), і це позначилося, зокрема, й на заключних розділах "Листів з України Наддніпрянської". Не випадково, до речі, письменник не пристає на пропозицію С.Смаль-Стоцького негайно видати цю працю окремою книгою. Розуміючи суперечливість свого виступу, він у серпні 1893 р. застерігав: "Я повиправляю, і тоді з цього можна друкувати, а без цього не передруковуйте" [12]. А в іншому листі зізнавався: "Жалкую, що написав їх ("Листи") так на швидку" [13]. Очевидно, Б.Грінченко переконався, що "виправляти" в "Листах" треба було досить багатенько й затратити на це чимало часу. Принаймні свого наміру він не здійснив, і за його життя окремих виданням "Листів" так і не з'явилися.

Зауважу, також що відхід письменника від "української Рутенії" (вислів М.Драгоманова) деякі діячі розцінили як зраду "українству". Ось один з таких фактів. Літературному загалу відомо, як 1892 р., "прислужившись" Олені Пчілці, О.Огоновський "прикрасив" свою "Історію літератури руської" образливим випадком проти Марка Вовчка, мовляв, як "нахабною кацапкою". Ознайомившись з цим, у листі до І.Липи від 31 березня 1892 р. Б. Грінченко висловив своє обурення. "Чи не думаєте Ви, – писав, він, – що звати "нахабною" жінку за те, що вона як могла послужила своїм талантом нашій літературі, – це ганебна невдячність?... Не думаєте Ви нарешті, що не таким способом дійдемо ми до згоди з москалями?" [14]. Тут же Б.Грінченко повідомив про свій намір публічно виступити з протестом, пропонуючи І. Липі та О.Катренку поставити і свої підписи. У листі-відповіді І.Липа згодився з осудом подібної оцінки письменниці, але про вже підготовлену Б. Грінченком "Заяву" дипломатично промовчав [8]. Інакше сприйняв "Заяву" О. Катренко. "Ви вже забалакали про згоду з моск[аля]ми...!" – роздратовано відписував він Б.Грінченку 5 квітня 1892 р. – *O tempora, o mores!*" [7]. А сам Б. Грінченко

повідомляв, що Катренко зве його "Іудою [...]" і зрадником перед рідним краєм "за те, що в листі до І.Липи сказав, що таким способом, якого ужила О.Пчілка, "ми не досягнемо згоди з москалями" [15]. Відомо, що згадана "Заява" була надрукована в "Зорі" лише за двома підписами: М. Загірня, В.Чайченко. Тут вказувалося, що подібні виступи є не тільки образою видатної письменниці, а й засвідчують "нетолерантність до другого народу і, нарешті, просто нетактовність, бо річ видається так, мов би московку лають за те, що вона московка"; необхідно "дбати не про межинародне ворогування, а про межинародну згоду" [21, С.220.]. Такі міркування є показовими для розуміння національних поглядів Б.Грінченка.

З усвідомленням помилки в ставленні до радикалів Б.Грінченко майже припиняє надсилати свої твори до "Правди" й "Буковини", цікавлячись натомість у А.Кримського адресою органу радикальної партії – журналу "Народ". З його публікацій у цьому часописі варто назвати, зокрема, "Виступ П.Вартового над труною М.Драгоманова", надрукований у № 12 "Народу" за 1895 р. з таким вельми характерним застереженням М.Павлика: "Нагадаємо, що автор свого слова – один з найщільніших молодих українців – то ще недавній супротивник покійного" [24, С. 149]. Б.Грінченко оцінює тут М. Драгоманова як "політичного борця", "першорядного ученого та публіциста", чия "порада робітникам рідної землі ставала порадою і працівникам... інших народів, злучених до купи однією долею". Через те "і поляк, і білорус, і москаль, і кожен інший народ російський не може не дякувати Михайлові Драгоманову за ту оборону волі людської в Росії, що нею дихало кожне його слово". Аналогічна оцінка дається і в листі і в "Листі із Чернігова до редакції "Народа" по поводу смерті М.П.Драгоманова", де висловлено вдячність М. Драгоманову як вчителю, що допомагав "розібратися в сьогочасних питаннях і вийти із темряви вузького націоналізму [...] на широкую дорогу мирової думки і зостатись українцями" [24, С. 303.]. Подібні "адреси", задував учасник Чернігівської нелегальної "Громади" А. Верзилов, "як правило, всі" писав Б.Грінченко [5].

Не менш цікава для характеристики письменника й виголошена ним 9 березня 1895 р. на потаємному зібранні чернігівської громади доповідь "Нова сім'я", що була опублікована в № 7 "Народу" за 1895 р. і видана того ж року М.Павликом окремою брошурою. І самий факт її появи у "Народі", і визначальний зміст доводять, що потрапила вона на сторінки органу радикальної партії не випадково. "Мужицьке рабство – "кріпацтво", визначив тут Б.Грінченко, дарма, що "не записано в такій формі, як у старовину, на папері", насправді, хоч і в іншій формі, живе ще й досі, бо ж "суття" зосталося старе" [18, С.4]. Вістря своєї критики письменник спрямував проти самодержавної політики царату, заявивши про наближення "неминучої реформи соціально-економічної, що порівняє багатого і вбогого" й стане передумовою "межинародного братання" [18, С.13]. Винятково яскраво характеризує суспільний ідеал Б.Грінченка "розшифрування" ним мрії Т.Шевченка про "вольну, нову" сім'ю, яке він подає у цій доповіді: "Позникали межі державні, позоставалися тільки межі країн – вони однакові з етнографічними межами; нема війська, тільки братерський межинародний суд; нема деспотів, рабів, – тільки вільні люди, що вільно собі отамання для порядку громадського вибирають; нема станів, тільки люди; нема робітників і нероб, – усі працюють, скільки в кого сили вистачить; нема багатирів і вбогих – усі рівно користуються з багатства природнього та з здобутків од своєї праці; жінка має однакові права з чоловіком; вільна думка, вільне слово, вільна ши-

рока освіта [...]; нема ні темниць, ні шибениць – самі школи та зрідка лікарні [...]. У цій великій уселюдській сім'ї і наша вкраїнська сім'я частиною – вільною, освіченою, щасливою" [18, С. 12-13]. Також в цій роботі Б. Грінченко зауважує, що "кращий громадський лад" можна здобути "не шаблею, не кулаком, а словом щирим, працею ідейною" [18, С.28]. Однак згодом у 1899 р. він критикував аналогічні погляди П.Куліша, зауважуючи, що автор "Чорної ради" "полагал, что улучшение их (трудящих) благосостояния произойдет путем гуманных филантропических уступок со стороны самостоятельного командующего класса" і "разрешение экономических вопросов ... ставил в зависимость не от законов экономики, а от распространения моральных истин". І далі : Куліш " в своём увлечении (захопленні культурництвом) упускал из виду, что в истории каждого народа бывают моменты и целые эпохи, когда только путём кровавых переворотов достигается лутшее будущее" [17, С.152].

З властивою йому чесністю в останнє десятиріччя свого життя Б. Грінченко самокритично відгукувався про позиції, які він раніше обстоював у ряді суспільно-політичних питань. Письменник рішуче відмежовувався від "хворобливого напрямку в українському громадянстві, який помітно було серед його наприкінці восьмидесятих та з початку дев'яностих років минулого віку і якого головним заступником можна вважати О.Кониського. Люди цього напрямку силкувались збуджувати і розвивати національне вкраїнське почуття тим, що гудили москалі, а хвалили свій народ, силкуючись доводити се нібито науковими доводами" [19, С. 152]. На думку Б.Грінченка, українському громадянству "треба, дуже треба" остерігатися виявив подібних тенденцій.

Такі заяви характеризують письменника як переконаного прихильника "межнародного братання", доводять, що він не проводить різниці між гнобителями "чужими" і "своїми", підтверджують обстоювану О. Білецьким думку про те, що Б.Грінченку "було не по дорозі" з буржуазними діячами. "Стара київська громада (Науменко, Леонтович, Грушевський та інші), писав О. Білецький, – ставилася до Грінченка з великою обачністю. Грінченко і компанія, на їхню думку, проповідують відібрати землю у поміщиків дурно. Вони "мало не намагаються палити панські садиби." Услід за російськими соціалістичними партіями вони стоять за бойкот Державної думи" [1, С.595].

У роки революції 1905-1907 років Б.Грінченко неодноразово виступав проти так званих "націоналістів-шовіністів", і показово, що бачив їх він саме в таборі української буржуазії, маючи, до того ж, на увазі не окремих представників цього табору, а "національні" буржуазні партії, що, мов гриби після "конституційного" дощу, množилися в той час по Україні. Коментуючи статтю австрійського соціал-демократа Е. Пернерсторфера "Національна та інтернаціональна ідея", письменник у "Додатку" до цієї праці висловлював обурення: як у Австрії, так і в нас... національними найлюбіше звали себе такі партії, яким справжній народ здався тільки на те, щоб над ім панувати та його використовувати" [25, С. 100]. Тут письменник провів чітку різницю між тими, хто відстоює "право національне во ім'я найреальніших і найпекучіших потреб сього справжнього народу", й тими самими представниками української буржуазно-поміщицької верхівки, котрі, як з гнівом, пише він, "ладні були задавити кожен рух вільної думки серед народних мас" [25, С. 100]. А в рецензії на книгу В.Устинова "Ідея національного государства", рішуче виступаючи проти "національно-державної ідеї", що її плекав царат своєю формулою "православіє, самодер-

жавіє, народність", літератор підкреслив: закликати "скидати ланцюги й кайдани національної ідеї", на чому наполягав В.Устинов, хибно, однак для того, щоб національна ідея не мала "в собі нічого "буржуазного, в неї слід вкладати "глибоко демократичний" зміст і розглядати її з погляду плебейських націй" [25, С. 147-148].

Винятково великий інтерес щодо цього складає щоденниковий запис Б.Грінченка від 1 січня 1908 р., де документальним матеріалом розвінчується поширене уявлення, ніби ліберальні тенденції в першій українській щоденній газеті "Громадська думка" (згодом – "Рада"), а також у журналі "Нова громада" обумовлювались участю в цих органах Б.Грінченка. Насправді ж, як дізнаємося із щоденника, було далеко не так, адже це навіть до початку виходу цих видань один з їх справжніх власників – В.Леонтович "самим прикритим і образливим способом" звинувачував Б.Грінченка та його дружину, що вони виставляють одну програму, а справді хочуть "проводити іншу" [31, С.122].

У щоденнику наводяться факти, які засвідчують, що Б.Грінченко повністю залежав від хазяїв видань, боровся з їхньою "убивчою для української преси політикою", не міг примиритися із створеною ними в "Раді атмосферою, в якій можна задуситися". Наслідком ідейних розходжень стало витіснення Б.Грінченка – "злого духу України", за словами видавців, і його дружини із заснованої ним же газети. "Видавці кажуть, що вони не хочуть мати в газеті таких людей, що палки в колеса будуть вставляти" [31, С.121].

Слід також зупинитися на причетності письменника до створення наприкінці 1904 р. Української радикальної партії. Крім Бориса Грінченка, до неї входили такі літератори, як В.Доманицький, М.Левицький, Ф. Матушевський, С.Єфремов та інші. Участь у ній Б.Грінченка була короткочасною. Ледве зародившись, Українська радикальна партія зазнала політичного банкрутства, а її рештки влилися в Українську радикально-демократичну партію. До речі, в тому, що політик з Б. Грінченка часом був досить наївний, переконує критика, яку він якось спрямував на адресу радикально-демократичної партії. Як і в колишній спробі примирити радикалів і народовців, велася вона з "надпартійних" позицій мовляв, і радикали-демократи, і соціал-демократи, і представники інших "поступових політичних течій" повинні припинити свої "партійні рахунки" й стати до спільної роботи в ім'я "будування того великого будинку нового ладу, серед якого не буде місця утискові й утисненому, експлуататорові й експлуатованому" [2].

Зауважимо, що практична роль, яку відігравав письменник в Українській радикальній партії пов'язувалась виключно з її видавничими заходами: він був одним з тих, хто при сприянні І.Франка організував у Львові вихід серії популярних брошур з позначенням на титульних сторінках "Видання Української радикальної партії".

У деяких брошурах, написаних Б.Грінченком та його дружиною, натрапляємо на принципової ваги моменти для характеристики еволюції письменника. Це стосується, скажімо, його орієнтації на визначальні засади відомої Українсько-руської радикальної партії (засновано в 1890 р.), одним з засновників якої був І.Франко. Це стосується і пропагованих Б.Грінченком для широких кіл трудящих "рецептів", деякі з них є досить показовими для розуміння його світогляду. Так в одній з брошур він наставляє: "Треба, щоб земля була не моя, не твоя, не його, а народна, щоб увесь народ нею порядкував. Тоді купувати й продавати землі не можна буде, а земля буде тільки за для тих людей які самі на їй робитимуть... Поки капіталіст хазяйнує над фабриками, заво-

дами, шахтами, – доті він робітника з неволі не випустить. Значить, треба так зробити, щоб капіталіст перестав бути хазяїном. За для цього треба повідбирати або повикупляти в капіталістів всі ті фабрики, заводи, робітні, шахти та інше таке і зробити, щоб хазяїном над усім цим був сам народ, щоб порядкували цим всім самі робітники" [33, С.6, 15]. Найважливішим методом боротьби у згаданих виданнях оголошувався страйк, а кінцевою метою – побудова соціалістичного суспільства. "Добре жити буде тоді, – стверджувалося у одній з брошур, – як буде лад соціалістичний" [20, С.32].

Безумовно, участь Б.Грінченка в Українській радикальній партії відповідала провідним засадам його світогляду – сильним і слабким. Переважання перших очевидне, та ясно й те, що глибокого розуміння перспектив визвольного руху йому бракувало. Як і раніше, в останні роки життя письменник продовжував наголошувати на особливій ролі інтелігенції, що покликана очолити "сім'ю борців" та привести її до соціального й національного визволення. В цьому впевненні Б.Грінченко виходив зі специфічних обставин української дійсності, насамперед з рівня самосвідомості народу.

В останні роки життя Б.Грінченко по-особливому сильно придивлявся до робітничого класу. Допоміжною справі "робочих" вважав він, наприклад, діяльність київського товариства "Просвіта", головою якого він був. Письменник пов'язував культурно-освітні заходи "Просвіти" з визвольним рухом, розцінював їх як такі, що сприяють зростанню свідомості "робочих мас". Не випадково на робітниче середовище, що мешкало на околицях Києва – Шулявці, Куренівці, Деміївці, були розраховані так звані "народні виклади" "Просвіти". У Б.Грінченка "проривалися" навіть твердження про робітництво як про силу, "передову на шляху до визволу робочих мас" [25, С.108], хоч, на його думку, поділ пролетаріату на Україні на різномовний – це причина, яка перешкоджає йому стати такою силою.

Як людина, що чесно прагнула іти в ногу з часом, Б.Грінченко в 900-ті роки виявляв посилений інтерес до соціалістичної літератури. "Коли б Ви знали ще які цікаві статті про національне питання, а надто соціалістичних авторів, – писав він В.Гнатюкові 4 грудня 1905 р., – прошу порекомендувати мені..." [28, С.135]. Прихильно відгукувався літератор про слова з "Маніфесту Комуністичної партії": "Ще й досі так стоїть, як сказано було в К[арла] М[аркса]: пролетаріат не має рідного краю" [3]. А в брошурі "Чого нам треба?" (розділ "Про робітників на заводах та фабриках") він популярно роз'яснює механізм капіталістичної експлуатації, згадуючи й теорію про додаткову вартість.

У цілому про марксизм Б.Грінченко у переважній більшості випадків судив не за творами його основоположників, а за тими інтерпретаціями цього вчення, на які він натрапляв у працях таких відомих соціал-демократів, як А.Бабель, Є.Пернерсторфер, К. Каутський. У 1906 р. він визнав: "Право кожної без винятку нації, яка почуває себе нацією, на вільне, незалежне життя признано тепер устами найвидатніших діячів соціал-демократії" [25, С.102]. Тобто опору для своїх національних поглядів він виявив зрештою, і в програмних заявах відомих діячів соціалістичного руху, що і стало одним з найбільш помітних здобутків його ідейної еволюції. Не випадково під впливом цього фактора письменник дедалі тверезіше осмислював ту роль, яку відіграють у процесі визвольної боротьби проблеми національного характеру. Звичайно,

реальне становище, в якому перебували український народ і його культура на початку XX ст., дозволяє зрозуміти, чому Б. Грінченку імпонувала думка німецького соціолога В.Зомберта (занесена ним у свій записник) [4] про те, що "всесвітня історія" обертається навколо двох антагонізмів: соціального і національного. Так само знайдемо конкретно-історичне пояснення Б.Грінченка стосовно того, що процес денаціоналізації є водночас процесом деморалізації та що національні проблеми можуть постаратися перед іншими тоді, коли нації як нації ніщо смертельно не загрожує, коли вона має всі умови для нічим не скутого розвитку.

Однак це не означає, що Б.Грінченко не розумів усієї вимушеності тимчасового крену у бік національних проблем. Те, що спостерігалось, в тому числі й у його власній діяльності, він пояснював так: "Ні, не ми мусуємо українське питання! Ми від усієї душі бажаємо, щоб воно наскільки можна швидше зійшло зі сцени, щоб зайняті національною боротьбою сили могли повернутися до іншої, більш плідної роботи, до роботи перетворення всього соціально-економічного ладу на нових, більш справедливих засадах" [16].

Суспільно-політичні переконання Бориса Дмитровича Грінченка значною мірою обумовили його погляди на літературу, визначили його позиції як активного учасника літературної боротьби України кінця XIX – початку XX ст.

Таким чином у літературній громадській діяльності Б.Грінченка дуже складно перепліталися ліберальні, з одного боку, й демократичні та революційно-демократичні елементи з іншого, з наростаючим переважанням останніх.

1. Білецький О. Борис Грінченко // Зібрання праць: У 5 т. – К., 1965. – Т.2.
2. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. І., № 31382.
3. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. І., № 31503.
4. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. І., № 31606.
5. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. І., № 32569.
6. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. III., № 37879.
7. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. III., № 37310.
8. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. III., № 38474.
9. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. III., № 40995 – 40996.
10. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. III., № 40995.
11. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. III., № 41129.
12. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. III., № 41047.
13. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. III., № 41046.
14. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. III., № 41013.
15. Відділ рукописів ЦНБ України ім. В.І. Вернадського, ф. III., № 41012.
16. Грінченко Б. Зачем это? // Утренняя заря. – 1906. 11 июня.
17. Грінченко Б. Кулиш П.А. Биографический очерк. – Чернишов., 1899.
18. Грінченко Б. Нова сім'я. Було, є, буде. – К., 1917.
19. Грінченко Б. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність письменництво // Нова громада. – 1906. – № 8.
20. Доленко М. (Грінченко М.) Хто народові ворог? – Львів., 1905.
21. Зоря. – 1892. 3. 11.
22. Кримський А. Твори: В 5 т. – К., 1973. – Т. 5. Кн. 1.
23. Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1978. – Т. 10.
23. Михайло Петрович Драгоманов. 1841-1895. Єго ювілей, смерть, автобіографія і спис. творів. Зладив і видав М. Павлик. – Львів., 1896.
25. Нова громада. – 1906. – № 1.
26. Павлик М. Посол Телішевський про ситуацію // – Народ. 1892. – № 1.
27. Переписка М. Драгоманова з М. Павликом. Зладив М.Павлик. – Чернівці, 1911. – Т.7.
28. Пільгук І., Яременко В. Джерела творчих взаємин. // Жовтень. – 1963. – № 12.
29. Погрібний А. Г. Б. Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст. – К., 1990.
30. Погрібний А.Г. До взаємин Б.Грінченка з М.Павликом // Радянське літературознавство. – 1970. – № 5.
31. Погрібний А.Г. Із щоденників Б.Грінченка // Жовтень. – 1970. – № 1.
32. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1984. – Т. 49.
33. Яворенко Л. Чого нам треба. – Львів., 1905.

Надійшла до редколегії 17.02.10